

СТАТУС ПОНЯТТЯ «ЖИВЕ МОВЛЕННЯ» В ПАРАДИГМАХ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА І ТРАДИЦІЙНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті окреслюється статус поняття «живе мовлення». Йдеться про такі його параметри, як динамічність, усно- й писемно виражений спонтанний модус, рухомість, креативність. «Живе мовлення» є джерелом порушення літературної норми і, разом із тим, джерелом її оновлення, оскільки «мовленнєві помилки» стають основою вироблення нових комунікативно-прагматичних норм. Живе мовлення мотивується комунікативною компетенцією, мовним чуттям і мовним смаком. Для його дослідження використовують спеціальні методи і методики.

Ключові слова: «живе мовлення», динамічність, спонтанність, модус, норма, мовленнєві помилки, креативність, прагматика, спеціальні методи.

Космеда Т.А. Статус понятия «живая речь» в парадигмах современного языкознания и традиционной лингвистики. *В статье очерчен статус понятия «живая речь». Приводятся размышления о таких ее параметрах, как динамичность, усно- и письменно выраженный спонтанный модус, подвижность, креативность. «Живая речь» является источником нарушения литературной нормы и одновременно источником ее обновления, поскольку «речевые ошибки» становятся основой выработки новых коммуникативно-прагматических норм. «Живая речь» мотивируется коммуникативной компетенцией, языковым чутьем и языковым вкусом. Для ее исследования используются специальные методы и методики.*

Ключевые слова: «живая речь», динамичность, спонтанность, модус, норма, речевые ошибки, прагматика, креативность, специальные методы.

Kosmeda T.A. The Status of the Notion «Living Speech» in Modern and Traditional Linguistics Paradigm. *The article outlines the status of the notion «living speech». It offers pondering over its parameters such as dynamics, spontaneous modus expressed orally and in writing, mobility, creativity. «Living speech» is the source of literary norm breach and at the same time its renovation because «speech mistakes» become the basis of elaboration of new communicative-pragmatic norms. «Living speech» is motivated by the communicative competence, language flair and taste. Special methods are used for the studying of «living speech».*

Keywords: «living speech», dynamics, spontaneity, modus, norm, speech mistakes, pragmatics, creativity, special methods.

Сучасне мовознавство актуалізувало антропоцентричну, дискурсцентричну і прагмалінгвістичну комунікативно орієнтовану парадигму лінгвістичних знань. Мова, як і будь-який інший живий організм, як відомо, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється — так чи так видозмінюється завдяки лінгвокреативній діяльності її носіїв, що виявляється через дискурсивну практику в усіх видах комунікації.

Період «дубового» чи «лукавого» мовлення, голосної читки писаних текстів пройшов. «Живе» спонтанне мовлення приваблює більше, оскільки воно розвиває лінгвокреативність мовних особистостей, сприяє омовленню почуттів, емоцій, що особливо характерно для представників української нації, у мовленні яких, як відомо, давня відображається філософія

кордоценризму, зреалізовується лінгвостилістична категорія інтимізації, омовлюється гумор, моделюється мовна гра [Див.: 8] і под. Сьогодні простежуємо чинність принципу «вербальної свободи» [Див.: 7], що виявляється у відкиданні всіх обмежень стосовно слововживання, зокрема й використання суржикових, жаргонних, просторічних елементів, вульгаризмів, брутальних виразів, нерегламентованих запозичень, насамперед русизмів і англіцизмів. Простежуємо мовну «карнавалізацію», активний вияв інтертекстуальності, актуалізацію аксіологічних смислів, що супроводжуються емоційною оцінкою та відповідною експресією.

Зміни, що відбуваються в мовленні напр. ХХ – на поч. ХХІ сторіч, потребують ретельної фіксації, опису, аналізу й оцінки. Цей період характеризується активними трансформаціями суспільства. У процесі швидких суспільних змін зазвичай відбуваються й значні мовні реформації, «вибух» лінгвокреативності, певна вербалізація емоцій, почуттів.

Ще в другій половині ХХ сторіччя вважалося, що джерелом літературної мови є художня література, тексти художнього мовлення, красного письменства. Класична дефініція терміна «українська літературна мова» – мова, що оброблена майстрами слова, тобто письменниками. Однак сучасна українська літературна мова розвивається, «оновлює» свою літературну норму здебільшого за рахунок мови ЗМІ, повсякденної розмовної комунікації, зокрема й репрезентованої і в Інтернет-ресурсах. У фокусі уваги дослідників опинилося «живе мовлення».

У сучасному мовознавстві активно використовують терміни *жива мова* і *живе мовлення*, проте як у термінологічних словниках, так і в науковій мовознавчій літературі відсутнє їх чітке визначення, зокрема й у парадигмі сучасних лінгвістичних знань. Окремі дослідники, безперечно, торкаються поняття «живе мовлення», однак на сьогодні його дефініція ще чітко не окреслена, а окремі параметральні ознаки викликають дискусії.

Мета цієї наукової розвідки – зробити спробу окреслити статус поняття «живе мовлення» крізь призму традиційної лінгвістики й парадигму сучасних наукових знань.

Тлумачення терміна *жива мова* міститься, наприклад, у короткому глумачному словнику лінгвістичних термінів за редакцією С. Єрмоленко, порівн.: «це мова, якою послуговується у своїй розмовно-побутовій практиці мовна спільнота» [12: 91]. Цілком слушно, в лінгвістичній теоретичній традиції виокремлена опозиція *жива мова* – *мертва мова*. У цьому разі, справді, *жива мова* – це мова, якою послуговується певна сучасна мовна спільнота, а *мертва мова* – це мова, що перестала обслуговувати мовну спільноту, вийшла з ужитку.

В українській науці поняття *жива мова* робив спробу окреслити ще І. Франко, зауважуючи, що «живий язик можна і треба студіювати як живу рослину, але не можна і не слід засушувати і заковувати в мертві правила й форми» [14: 244.], а носій мови, на думку І. Франка, повинен перейнятися «любов'ю до розвою живого слова, (...) заглядати в глибину того розвою, в його пружини й переходи...» [13: 276.].

Міркування І. Франка поглибив Л. Щерба, який критикував сучасних йому вчених, наголошуючи, що більшість лінгвістів «живі» мови досліджують, як «мертві» — накопичують мовний матеріал, тобто записують тексти, а потім їх опрацьовують за принципами дослідження «мертвих» мов. Учений робить висновок про те, що такий дослідницький підхід призводить до створення «мертвих словників» і «мертвих граматик», адже дослідники «живих мов» повинні осмислювати факти мови інакше — через вивчення мовного матеріалу, спроектованого на довкілля, реальність [15: 32], тобто в термінології сучасного мовознавства через дослідження *живого мовлення*. Л. Щерба пропонує для окреслення цього поняття термін «живий говір», але не використовує його послідовно [16: 102]. Про це йдеться й в інших роботах мовознавця, насамперед у статі «Очередные проблемы языковедения», де він також наголошує, що потрібно «вивчати мову безпосередньо з життя», «живі способи створення нових слів» і под. [17: 39]. Л. Щерба зауважував, що в процесі *живого мовлення* «ми часто використовуємо форми, яких від даних слів ніколи раніше не чули, творимо слова, що не передбачені жодними словниками, і, що головне, в чому (...) ніхто не сумнівається, поєднуємо слова, хоч і за певними законами їх сполучуваності, однак часто найнеочікуванішим чином, і в кожному разі не лише вживаємо почуті сполучення, але постійно створюємо нові. Деякі наївні експерименти з придуманими словами переконають у правильності мовленого...» [15: 24].

Оскільки одним із основних постулатів лінгвістичної методології є визнання опозиції *мова — мовлення*, очевидно, саме тому деякі вчені логічно вважають й іншу опозицію *жива мова — живе мовлення*. Однак, як видається, така дихотомія не може бути опозицією: ці словосполучення, як доводить проаналізований науковий дискурс, швидше виступають синонімами.

Національна мова як історична категорія — це природна мова нації, її соціальна цінність. На її тлі, як відомо, виокремлюється літературна мова, для якої характерна тенденція до відповідної диференціації. Основою клесування національної мови слугує теорія мовної комунікації, оскільки *живе мовлення* постійно змінюється. Комунікація як реалізація *живого мовлення* здійснюється у відповідному просторі, який далі поділяється на комунікативні сфери, дискурси. На основі аналізу мовної ситуації традиційно виокремлюють відповідне протиставлення, існує дихотомія стосовно актуалізації чинника «писемна форма вияву» мови чи «усна форма її вияву»: 1) *літературна мова* (усна і писемна форми) — *розмовне мовлення* (*усна форми*). Однак сьогодні доведено, що, як і літературна мова, розмовне мовлення, а значить мовлення, що реалізується в комунікації (*живе мовлення*) також може виявлятися у двох формах — не лише в усній, але й у писемній. Під час захисту кандидатської дисертації Н. Карпенко «Вербалізація концепту *жінка* в дискурсі П. Загребельного» (березень 2012 р., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди) виникла дискусія щодо визначення статусу поняття *живе мовлення*. В. Жайворонок у відгуку на автореферат зауважив, що *живе мовлення* — «це передусім усна форма мовлення, а публіцистика й частково інтерв'ю, листи — все ж мовлення писемне, редаговане під стиль публіцистичний»¹.

¹ Цит. за текстом відгуку

Однак становлення й розвиток теорії еґо-текстів дає право стверджувати, що *живе мовлення* має й писемні форми свого вияву, оскільки еґо-текст вважають саме писемною реалізацією *живого мовлення*. Еґо-текст – це текст, створений передусім для себе або текст про себе, тобто такий, об'єктом якого стають обставини життя самого автора, що репрезентовані у формі *живого мовлення*, живої оповіді. Його створюють для репрезентації суб'єктивного авторського погляду, його еґоцентричної позиції. До еґо-текстів традиційно відносять щоденник, мемуарні тексти, автобіографію, тобто ті тексти, які традиційно вважаються різновидами публіцистичних. Сюди ж, очевидно можна віднести й дискурс інтерв'ю. В еґо-текстах найпоспідовніше зреалізовується психотип автора, його лінгвокреативні задатки, оскільки, аналізуючи факти власної біографії, власного життя, людина може фантазувати, віддаляючись від реальності, будувати гіпотези, мріяти про майбутнє і под., виражаючи все це в розмовній формі [Див.: 2].

Живе мовлення – це реалізація повсякденної комунікації, тому це поняття безпосередньо пов'язане з поняттям «комунікативна компетенція» [Див.: 3], що репрезентує мовне чуття – систему неусвідомлених оцінок, які відображають мовні ідеали, і мовний смак – систему установок людини стосовно мови й мовлення на певному етапі їхнього розвитку [Див.: 1].

На думку Ю. Сорокіна, *живе мовлення* – це «усно-невимушений модус функціонування мови, спонтанне мовлення, драматургія» [11: 12], однак, як зауважувалося, *живе мовлення* реалізується й у формі писемно-невимушеного мову. Воно є джерелом оновлення літературної норми. *Живе мовлення* рухоме, плинне, динамічне: в ньому функціонує те, що не завжди регламентовано нормою: okazіональні чи потенційні слова, граматичні форми, створена на основі порушення чинної граматичної норми, синтаксичні конструкції, що не передбачені граматиною, okazіональна сполучуваність і под. [Див.: 8: 60]. Хоча сучасне *живе мовлення* й базується на порушенні чинної норми [Див.: 5], однак воно є й джерелом оновлення літературної норми: порушення усталених мовних норм не викликає проблем в інтеракції, а, навпаки, створює нові норми – комунікативно-прагматичні, що дає змогу тлумачити нестандартні мовленнєві вживання не як помилки, а як специфічні «операції над знаннями». На зміну парадигми у фокусі «норма – помилка» приходять парадигматична дихотомія «норма – інша норма». Зважаючи на сказане, нагадаймо, що ще представники празького лінгвістичного гуртка, зокрема й В. Матезіус, розмірковували над тим, що таке «правильна мовна форма». Вони вважали, що «правильною формою» слід уважати не «генетично обґрунтовану мовну форму», а таку форму, що найбільше відповідає певній меті висловлювання. Вони висунули поняття «мовної відшліфованості» на відміну від «історичної чистоти» чи «мовної генетичної правильності». «Відшліфована мова» з'являється лише в процесі її обробки, тобто в процесі *живого мовлення* [Див. про це: 9].

У *живому мовленні* послідовно зреалізовуються принципи економії й емпізи, меліоративності й пейоративності, евфемізації й табування, афективності й ефективності, тобто зреалізовуються постулати Грайса і Ліча, що

дає змогу «описувати комунікативні контакти як аксіологічно марковані вербальні простори» [11: 10].

Для вивчення *живого мовлення* виробляються спеціальні методи, окреслені в «лінгвістиці підслуховування», «емфатичному мовознавстві», «дискурсології вслуховування – вживання-реалізації», «лінгвемоціології», зокрема в сучасному мовознавстві зроблено спробу вивчати *живе мовлення* й у ретроспективному ракурсі [Див, напр.: 6]. Л. Щерба, як зауважувалося, вважав одним із методів вивчення *живого мовлення* лінгвістичний експеримент [Див.: 4]. Суть лінгвістичного експерименту він визначав так: «Змодельовавши певну думку про смисл того чи того слова, тієї чи тієї форми, про те чи те правило слововживання чи формотворення і т. п., слід з'ясувати, чи можна змодельувати низку різних фраз (яку можливо без кінця множити), застосовуючи відповідне правило (...). У можливості застосування експерименту й приховується велика перевага – з теоретичної точки зору – вивчення живих мов» [15: 32.].

Поняття *живе мовлення* співвідносять з поняттям *живе слово*. На його базі, до речі, виникла номінація *живослів'я*, яку А. Нелюба пояснює як «збірне до живих слів» і наводить контекст уживання: ... *він ніби «організовував» і «комбінував» монологи, живослів'я своїх колоритних персонажів...* (ЛУ, 32/10, с. 7) [10: 32].

Отже, у цій науковій розвідці окреслюється статус поняття «живе мовлення». Йдеться про такі його параметри, як динамічність, усно- і писемно виражений спонтанний модус, рухомість, креативність. «Живе мовлення» є джерелом порушення літературної норми й одночасно джерелом її оновлення, оскільки «мовленнєві помилки» стають основою вироблення нових комунікативно-прагматичних норм. *Живе мовлення* мотивується комунікативною компетенцією, мовним чуттям і мовним смаком. Для його дослідження використовують спеціальні методи і методики. Однак цей науковий опус далеко не завершує дослідження поняття *живе мовлення*, оскільки його статус є складним, і не всі аспекти на сьогодні достатньо вивчені й задекларовані дослідниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Речевое поведение и типы языковых личностей / В.И. Карасик // Массовая культура на рубеже XX – XX веков : Человек и его дискурс : Сбор. науч. труд. / под ред. Ю. А. Сорокина, М. Р. Желтухиной; ИЯ РАН. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 24–45.
2. Космеда Т.А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу: моногр. / Т.А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.
3. Космеда Т. Комунікативна компетенція І. Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
4. Космеда Т.А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) : [моногр.]. / Т.А. Космеда, О.В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.
5. Космеда Т. Риторика українців: порушення норми як мовна гра / Т.А. Космеда // Studia Ukrainica Posnaniensia / red. Tetiana Kosmeda. – Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2013. – S. 81–90.
6. Космеда Т. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка / Т. Космеда // Мовознавство. – № 6. – 2008. – С. 28–33.
7. Космеда Т.

Свобода слова в современном дискурсе / Т. Космеда // *Słowo. Tekst. Czas IX. Słowiek w przestrzeni słownika i tekstu. Materiały IX Międzynarodowej konferencji naukowej (Szczecin, 8–10 listopada 2007 r.)*. – Szczecin, 2008. – S. 452–460. 8. **Крысин В.И.** языковая норма: жесткость vs толерантность // *Массовая культура на рубеже XX – XXI веков : Человек и его дискурс : Сбор. науч. труд. / под ред. Ю.А. Сорокина, М.Р. Желтухиной. ИЯ РАН.* – М. : Азбуковник, 2003. – С. 57–65. 9. **Матезиус В.** О необходимой стабильности литературного языка / В. Матезиус // *Пражский лингвистический кружок.* – М. : Прогресс, 1967. – С. 378–382. 10. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації. 2010–2011: Словник. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 100 с. 11. **Сорокин Ю.А.** Человек говорящий в его модусах и отношениях (обзор-дискуссия) // *Массовая культура на рубеже XX – XXI веков: Человек и его дискурс : Сбор. науч. труд. / под ред. Ю.А. Сорокина, М.Р. Желтухиной; ИЯ РАН.* – М. : Азбуковник, 2003. – С. 7–23. 12. **Українська мова.** Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [за ред. С.Я. Ермоленко]. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 91. 13. **Франко І. Михайло [Петрович] Старицький / І. Франко // І. Франко Зібрання творів : у 50 тт.** – Київ : Наукова думка, – 1985. – Т. 33. – С. 230–277. 14. **Франко І.** «Україна» науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал / І. Франко // *Франко І. Зібрання творів : у 50 тт.* – Київ : Наукова думка, 1985. – Т. 37. – С. 242–248. 15. **Щерба Л.В.** О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л.В. Щерба // *Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность.* – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 24–39. 16. **Щерба Л.В.** О частях речи в русском языке / Л.В. Щерба // *Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.* – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 73–103. 17. **Щерба Л.В.** Очередные проблемы языковедения / Л.В. Щерба // *Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность.* – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 39–59.